

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ГОСПОДАРСЬКИХ РИЗИКІВ

Досліджено характерні риси господарських ризиків. Визначено інструментарій вимірювання господарських ризиків та оцінки ефективності управління ризиками на підприємстві. Ключові слова: господарські ризики, вимір ступню ризику, управління ризиками, ефективність.

Исследованы характерные черты хозяйственных рисков. Определены инструментальный измерения хозяйственных рисков и оценки эффективности управления рисками на предприятии. Ключевые слова: хозяйственные риски, измерение степени риска, управление рисками, эффективность.

Investigated are characters of economic risks. Identified are instruments of economic risks measuring and risk management evaluation on the enterprise. Key words: economic risks, risks degree measuring, risk management, efficiency.

Постановка проблеми. У діяльності підприємств невизначеність і ризик відіграють важливу роль, вміщуючи в собі протиріччя між реальним і запланованим. Складність зв'язків між елементами ринкового механізму, динамічність, відкритість соціально-економічного середовища спричиняє реалізацію господарських рішень за умови невизначеності майбутніх результатів. І тому сьогодні проблема ризику набуває дедалі більшого суспільного значення. Вплив світових кризових процесів на діяльність вітчизняних підприємств зумовлює необхідність безперервного моніторингу та своєчасної корекції діяльності підприємства з урахуванням різновидів господарських ризиків.

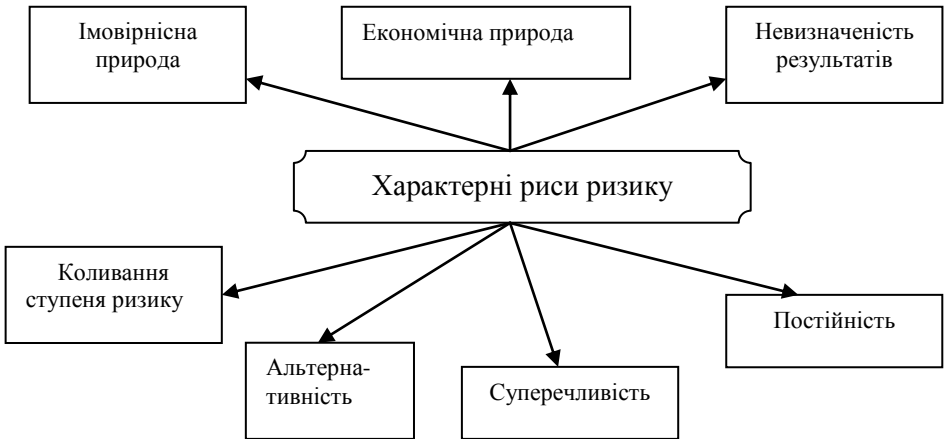
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальне значення для розуміння сутності підприємницьких ризиків, має вивчення взаємозв'язку ризику та прибутку, на який звертали увагу А. Сміт, І. Шумпетер, Ф. Найт, П. Самуельсон та інші. Так, А.Сміт вважав, що "...досягнення навіть нормальної норми прибутку завжди пов'язано з більшим або меншим ризиком", а І. Шумпетер підкреслював: "...якщо ризики не враховують у господарському плані, тоді вони стають джерелом, з одного боку збитків, а з іншого - прибутків" [1]. Дослідженню економічних ризиків присвячені роботи таких вчених як Вітлінський В.В., Гранатуров В.М., Хохлов Н.В. Дуброва О.С., Клименко С.М., Івченко І.Ю. та інші.

Не вирішена раніше частина загальної проблеми. Впровадження управління ризиками у практику діяльності підприємств малого та середнього бізнесу потребує обґрунтування вибору певного інструментарію, що сприятиме розробці ефективних господарських рішень у складних умовах сьогодення.

Мета статті. На підставі дослідження характерних рис господарських ризиків визначити інструментарій вимірювання ризиків та здійснення оцінки ефективності управління ризиками на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел та публікацій з теорії господарських та підприємницьких ризиків дозволив з'ясувати, що ключовою рисою ризику є його імовірнісна природа. Поряд з цим ризику, як категорії, що безпосередньо пов'язана із результативністю господарської діяльності, притаманні наступні характеристики, як наведено на рис. 1.:

- економічна природа (ризи́к проявляється на всіх етапах підприємницької діяльності, прямо зв'язаний з доходністю й економічними втратами у процесі господарювання);
- альтернативність (ризи́к передбачає необхідність вибору з двох або декількох можливих варіантів рішень (напрямів, дій));
- невизначеність результатів (очікуваний рівень ризику може коливатися в певному діапазоні, та його наслідком можуть бути як негативні, так і позитивні результати);
- коливання ступеня ризику (ступінь господарського ризику істотно варіює під впливом фактора часу, численних об'єктивних і суб'єктивних факторів, які перебувають у постійній динаміці);
- суперечливість (суперечлива природа проявляється в зіткненні об'єктивно існуючих ризикованих дій з їх суб'єктивною оцінкою);
- постійність (повне усунення ризику неможливе внаслідок його об'єктивно-суб'єктивної природи та динамічності його ступеня).

Рис. 1 Характерні риси ризику

Кожне господарське рішення, що містить відповідні ризики, має прийматись на підставі проведення їх кількісного та якісного аналізу. Аналіз джерел дозволив з'ясувати, що якісний аналіз дає можливість визначити чинники, зони ризику та більш точно ідентифікувати ризики. Відповідні чинники зумовлюють виникнення відповідного виду господарських ризиків. І для кожного такого виду можна визначити такі зони ризику як : безризикова

зона, зона допустимого ризику, зона критичного ризику, зона катастрофічного ризику. В якості головних критеріїв розмежування для підприємства доцільно використати розмір прибутку, виручки, величини власних коштів підприємства, розмірів втрат.

Ступінь окремих ризиків, тобто ймовірність появи випадку втрат (імовірність реалізації ризику), а також розмір можливого збитку від нього можна визначити на підставі використання кількісного аналізу ризику. В оцінці господарських ризиків необхідною складовою є аналіз і прогнозування ймовірних втрат ресурсів — фінансових, матеріальних, соціальних, морально-психологічних, збутових, екологічних втрат, втрат часу тощо.

Аналіз джерел [2-4] показав, що для підприємств доцільніше обрати у якості вимірників ступеня ризику такі показники як: ймовірність виникнення збитків або недоотримання доходів порівняно з прогнозованим варіантом; дисперсія, середньоквадратичне відхилення результатів, коефіцієнт варіації, коефіцієнт ризику, що являють собою показники аналізу рядів розподілу. У табл.1. за результатами аналізу положень теорії ймовірності та статистики [5,6] представлений перелік показників виміру ризику на наведені пояснення щодо їх використання у практиці управління господарськими ризиками.

Таблиця 1

Показники вимірювання господарських ризиків

Показник	Формула розрахунку	Особливості використання
Абсолютне вимірювання ризику		
Абсолютна величина ризику (абсолютний рівень втрат)	$W = p_k \cdot x,$ де W — величина ризику, p_k — ймовірність небажаних наслідків, x — величина цих наслідків	В якості k -го параметра (P_k) можна використовувати широкий спектр показників, за якими підприємство прогнозує збитки у випадку реалізації певного ризику або групи ризиків
Математичне сподівання	Для дискретної величини $M(x) = \sum_{i=1}^n x_i \cdot p_i,$ де x_i — значення випадкової величини, $i = 1, 2, \dots, p_i$ — відповідні ймовірності.	Математичне сподівання, пов'язане з невизначеною ситуацією, є середньозваженим усіх можливих результатів, де ймовірність кожного з них використовується як частота або питома вага відповідного значення.
Дисперсія	Для дискретної випадкової величини X $D(x) = \sum_{i=1}^n (x_i - M(x))^2 \cdot p_i$	Характеризує розсіювання значення випадкового параметра від його середнього прогнозованого значення
Середньо-	$\xi(x) = \sqrt{D(x)}$	Показує максимально можливе

квадратичне відхилення		коливання певного параметра від його середньоочікуваної величини та дає можливість оцінити ступінь ризику з погляду ймовірності його здійснення.
Семіваріація (S_{VAR}^+ , S_{VAR}^-)	$S_{VAR}^+ = \frac{1}{P} \times \sum (\alpha_{ij}^2 \times P_j \times \alpha_{ij}^2)$ де $P = \dots$ — сумарна ймовірність настання тих умов, які дають ймовірність, більшу від середнього значення	Додатна семіваріація характеризує дисперсію тих значень прибутку, які більші від середнього. Чим більше значення вона має, тим більшим є очікуваний від варіанту рішення прибуток. Відповідно, чим менше від'ємна семіваріація, тим менші очікувані втрати
Відносне вимірювання ризику		
Величина ризику у відносному вираженні	Розмір збитків, віднесений до конкретної бази, обраної безпосередньо підприємством, залежно від специфіки та виду оцінюваного ризику	Базою віднесення збитків можуть виступати: витрати на виробництво, вартість основних виробничих фондів, активи підприємства, прибуток, чисельність персоналу, вартість окремих ресурсів і т. д.
Коефіцієнт варіації $K(x)VAR$	$K(x)VAR = \frac{\sigma(x)}{M(x)}$ де $\sigma(x)$ — середньоквадратичне відхилення доходів, $M(x)$ — величина сподіваних доходів	Порівнює ризикованість подій за ознаками (втратами), вираженими у різних одиницях виміру. $K(x)VAR$ може змінюватися в межах від 0 до 100 %. Чим менша величина, тим більш стабільною є прогнозована ситуація і, відповідно, менший ступінь ризику здійснення наряду діяльності чи певного заходу
Коефіцієнт ризику (KR)	$KR = \frac{SS_{VAR}^-}{SS_{VAR}^+}$	Чим більше значення, тим більшим є ступінь ризику варіанту рішення

Ефективність управління ризиками, в основу якого покладено визначення коефіцієнта ризику, може бути розрахована за формулою:

$$\Delta \Pi_{ECP} = \Pi_{оптим} - \Pi_{базовий}$$

де $\Delta \Pi_{ECP}$ — зростання прибутку внаслідок функціонування системи управління ризиком;

$\Pi_{оптим}$ — прибуток за умови оптимізації діяльності з врахуванням впливу ризику втрати прибутку;

$\Pi_{базовий}$ — прибуток без врахування впливу ризику втрати прибутку (за наявної асортиментної структури).

Для оцінки ризиків реалізації певної господарської операції доцільно використання методики, що спирається на розрахунок коефіцієнта збитку. Ця методика [4] включає в себе кілька реалізацію наступних етапів:

- проведення кількісної оцінки величини збитків по відповідній господарській операції;
- розрахунок коефіцієнту збитку K_Z (відношення максимальних збитків, до обсягу власних коштів підприємства) за певною господарською операцією;
- визначення зони ризику, до якої належить операція ($K_Z < 0.1$ – до зони мінімального ризику, $0.3 > K_Z \geq 0.1$ – до зони допустимого ризику; $0.6 > K_Z \geq 0.3$ – до зони критичного ризику; $K_Z \geq 0.9$ – до зони максимального ризику).

Узагальнені результати заносяться в таблицю, складовими якої є: операція, види й орієнтований розмір можливих збитків; види ризиків, пов'язаних з реалізацією господарських операцій, які спричинили збитки; коефіцієнт ризику; належність до певної зони ризику.

Враховуючи характерні риси господарської діяльності вітчизняних підприємств, можна виокремити наступні групи можливих збитків:

- збитки, завдані майну підприємства (основним і оборотним фондам);
- збитки, пов'язані з втратою прибутку у результаті зниження чи зупинки виробництва;
- збитки, пов'язані зі шкодою здоров'ю персоналу;
- збитки внаслідок нанесення шкоди навколишньому середовищу;
- нанесення прямих збитків третім особам (не пов'язаними з підприємством господарськими відносинами);
- збитки, пов'язані з невиконанням обов'язків підприємства;
- збитки, пов'язані з нереалізацією (повною, частковою) продукції.

При використанні останньої методики визначення ефективності функціонування системи управління ризиками на підприємстві здійснюється шляхом порівняння витрачених ресурсів на регулювання ризику з можливими збитками до здійснення антиризикових заходів за формулою:

$$\Delta_i = MZ_{PPP_i} - BP_{PCTP_i},$$

де Δ_i - ефективність реалізації заходу з регулювання ступеня i -того ризику;

$\hat{A}D_{DNi}$ - витрати ресурсів, спрямованих на регулювання ступеня i -того ризику;

$I\mathcal{C}_{ADE}$ - можливі збитки до здійснення превентивних заходів з регулювання ступеня i -того ризику.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виходячи з вищевизначеного, запропонований інструментарій дозволяє здійснити оцінку ефективності управління ризиками на підприємстві і передбачає:

- визначення ризиків, що супроводжують ключові господарські операції, проекти та є причиною можливих збитків;
- оцінку величин імовірних збитків, втрати можливих прибутків;
- розрахунок витрат на здійснення заходів з регулювання ступеня ризиків;
- оцінку ефективності заходів зі зменшення ступеня ризику по даних операціях.

Врахування в діяльності суб'єктів господарювання фактору ризику дозволяє їм отримати певний ефект за мінімально можливих втрат при здійсненні господарських операцій, реалізації інвестиційних проектів, проведенні інноваційних розробок тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економічна енциклопедія: том 3 / Ред. кол.: С.В. Мочерний та інші. [Текст] – К.: Видавничий центр «Академія», 2000.- 688с.
2. Вітлінський В. В., Верченко П. І. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. [Текст] — К.: КНЕУ, 2000. — 292 с.
3. Шапкин А.С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций: Монография. [Текст] — М.: Изд.-торг. корпорация «Дашков и Ко», 2003. — 544 с.
4. Клименко С. М., Дуброва О. С. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків: Навч. посібник. [Текст] — К.: КНЕУ, 2005. — 252 с.
5. Гоберман В. А., Гоберман Л. А. Основы производственного менеджмента: моделирование операций и управленческих решений: Учеб. пособие. [Текст] — М.: Юристъ, 2002. — 336 с.
6. Лабскер Л. Г. Яновская Е. В. Общая методика конструирования критериев оптимальности решений в условиях риска и неопределенности [Текст] // Фин. менеджмент, 2002. — № 5. — С. 58—74.